

М.П. Черкасов

ПОГЛЯД НА ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ В ПОЕТИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО: АСПЕКТ КОНЦЕПЦІЇ МСОР

Проведення даного дослідження мотивоване кількома міркуваннями. Передусім відсутністю аналізу творів Ліни Костенко (втім, як і творів багатьох інших поетів) у плані вивчення *методики* творення, чи бодай хоч якогось аспекту такого завдання, котрим небагато хто з художників слова задається (опріч хіба що свого часу написаного про секрети поетичного слова І.Я.Франком), бо ж не створено ще такої науки, всупереч того, що її намагався започаткувати ще Аристотель. Як це не парадоксально, але знаючи про складність вирішення даної проблеми, ми таки, услід за тисячами невдач попередників, набрали сміливості стати на шлях її дослідження. Про те, що з того вийшло, далі... Зараз же - про решту міркувань з приводу мотивів дослідження.

Дуже часто критичний огляд творів художньої літератури приймається за теоретичний аналіз. Безумовно, критика – то є теоретична частина літературознавства, але ж не є *теорією*. Бо й що ми маємо в теорії – аналіз композиції твору та розгляд метафор, метонімії чи інших тропів?.. Але навіть це робиться?.. Що воно дає учневі?.. Як втім, не задумувався ніхто над визначенням ще Аристотелем *переносом* значення, як те маємо з визначенням метафори (гр. *Μεταφορά* – перенесення). Але, що ж саме переноситься, навіть й задля чого?!

І нарешті, - цікаво розглянути саме поетичну творчість в аспекті мовленнєво-семантичного рівневого оцінювання (МСОР), розробленого нами [12].

Отже, традиційно стверджують нібито за допомогою тропів назва одного об'єкта переноситься на інший. Та чи таки й переноситься?.. Адже і той предмет, до котрого прирівнюють означуваний, і той, що його намагаються означити, таки залишаються самими собою, не втративши своїх функціональних властивостей. Й чи можна сказати, що переноситься назва “золото” в метафорі, коли нею, не без усмішки, обдаровують, пробачте, щось ...не зовсім золоте?!. Та й епітет, котрим нагороджують якийсь об'єкт, так і залишається самим собою, а ще точніше – *типом, еталоном цінності*, якою вимірюють ту цінність, випробовують її наявність в об'єкті, але не маючи ніякого наміру перейменувати означуваний об'єкт. В решті решт, а чи одними метафорами визначається художня образність?..

Попередніми публікаціями [9,10,11] ми показали, що *художня образність* – то є висловлювання про цінність речей, об'єктів, які діють на Я людини значущісно для її життєдіяльності й тим мають відповідну для неї “вагомість”, себто *цінність*, хоча сама ця цінність залишається поза текстом. Про неї мається на увазі, але не говориться. І лише в поетичній мові вона називається як головний об'єкт висловлювання (в логіці це зветься не предикатом, але суб'єктом).

Коротко - *художня образність* у висловлюванні - то є специфічне *визначення цінності* дієвого відношення *об'єкта до* (актуалізованих впливом у даній ситуації та сформованих в уявленні) *стану людини, чи її потреби, визначеної діяльністю, або ідеї* (що її визначає бажання щось вчинити), або ж, *насамкінець, усвідомлюваного вибору з принципу діяльності з діалектичної єдності протилежних цінностей*.

Зрозуміло, що оцінювання й сама цінність – то є речі виключно *суб'єктивного* плану, як і визначення значущості впливу одного об'єкта на другий об'єкт є визначенням *функціональних* об'єктних та об'єктивних

відношень. Себто визначаються або *цінність* (для Я людини), або *функція* (міжоб'єктної взаємодії).

Щодо того, яким робом відбувається оцінювання, аби не перевантажувати, дану публікацію, пошлемось на видану нами в колективній монографії “Лінгводидактичні засади мовленнєвого спілкування” вказану вище “Концепцію рівневої структури мовленнєво-семантичного оцінювання”, де більш широко, аніж у цій статті, показано шляхи визначення параметрів такого рівневого оцінювання.

Відповідно до концепції МСОР оцінювання ведеться чотирма шляхами, умовно названими нами рівневими - “ліричний”, “метафоричний”, “метонімічний” та “опозиційний”¹ (Деяку різницю між ними ми покажемо й у цій статті.). Що ж до творчої майстерності Ліни Костенко, то слід сказати, що в неї неважко прослідкувати використання всіх таких чотирьох рівнів, хоча стиль її викладу думок відзначається яскравою публіцистичністю, - це суцільні роздуми, розмова з опонентом, намір його переконати, доказ чогось, - що власне й не дозволяє авторці дотримуватись “чистоти” жанру. Потреба в якому для неї, відверто кажучи, чи й мала сенс.

Ось ... Вірш без назви. Початок ліричний, - поет подає власні враження, почуття від побаченого...

Виходжу в сад, він чорний і худий,

Йому вже ані яблучко не сниться.

Це лірика адже передано враження, оцінка створена на асоціаціях. Але одразу ж думку продовжує “метафоричні” оцінка:

Шовковий шум танечної ходи

Йому на згадку залишає осінь.

У відповідь на запитання персоналізованого “саду”, чому авторка не прийшла до нього у час цвітіння, подається “метонімічного” рівня оцінка...

А я сказала:- Ти мені один

о цій порі, об іншій і довіку.

Оскільки тут явна умова визначення цінності: “о цій порі, об іншій...” – себто “один для неї - будь-коли”.

І тут же, монолітно зливаю подається оцінка “опозиційного” рівня, в якій Я ліричного героя, себто “своєму”, протиставлене *чуже*:

І я прийшла не струшувать ренклод

і не робить з плодів твоїх набутку.

Чужі приходять в час твоїх щедрот,

а я прийшла у час твого смутку.

Безумовно, прихід героя в такий час – час засмученості саду – набагато цінніший, у порівнянні з відвідинами його задля зиску.

І все ж таки цей твір варто віднести в жанровому відношенні до ліричних – бо й завершується він ліричними ж таки рядками...

Уже й зникало сонце за горбами –

Сад шепотів пошерхлими губами

Якісь прощальні золоті слова.

Єдина при цьому аналізі засторога, це - те, що нами розглядається не жанр поетичний, але передусім вживання (у будь-якому творі авторки) художньої образності, отих одиниць, що їх збудовано за принципом оцінювання.

Оскільки, відповідно до інтелектуальної складності процесів, найскладнішим та найважчим для освоєння є саме “опозиційний” рівень оцінювання, то ми спробуємо приділити йому дещо більше уваги.

¹ Назви ці умовні, - так звані “робочі”, в наступному вочевидь будуть змінені (М. Ч.).

Безумовно, що на шляху до глибин такого аналізу є чимало складностей так би мовити метамавного характеру. Передусім з визначенням, що ж то є *творчість*, яку нам треба розглянути й показати так, щоби людина пізнавши те, хоч якимось чином прилучилася до її розуміння, принаймні хоч до її квінтесенції – методу оцінювання.

Однак, звідки така потреба вивчати саме процес творення?.. Та в тому й справа, що, по-перше, він пов'язаний з мислетворенням, а отже з творенням висловлювань (того, що вивчає лінгводидактика. Зрозуміло, й Риторика). По-друге, вся традиційно середня школа з її надміром навчальних предметів не переймалася таким завданням як навчання творення. Навчають дітей суцільної алгоритміки, коли для них скрізь - норми, норми, норми, правила й норми... А життя вимагає випуску зі школи атестованого самостійно мислячого громадянина... Чого ж його навчили, хіба що oprіч вироблення якихось, та й то, на ентузіазмі вчителя а не БКДО, обґрунтованих, поробок, засвоєних на уроках праці?

Чого навчають всі навчальні дисципліни? Чи може оте "написання творів" з літератури, книжки з котрими заповнили книгарні, привчає до творення?.. Що творчого, активного виховує в дитині школа? Які здібності, яку працездатність самостійної людини?.. Не кажучи вже про спонуку до того страшного опору, який вже десь з другого класу починає чинити учень усьому нав'язуваному йому тими алгоритмами, хай і цінних (у майбутньому!!!) знань... заодно й унормуванню "правилами шкільного життя" поведінки... Й до чого, в решті решт, приводить той супротив? !.

Але ж, для вивчення такого феномена, яким є творчість, творення, треба спочатку формалізувати його, створити модель, за якою потім можна вивчати явище. Але ж чи можна формалізувати той процес, що його ми називаємо творенням? Саме "творення" як поняття?..

1)

2) ↑ _____ ↑ = "Лір."

↑ _____ ↑ "Мтф".

↑ _____ ↑ _____ ↑ = "Мтн".

↑ _____ ↑ _____ ↑ _____ ↑ = "Опоз".

Схема: Проблема ситуація

1) ПС – власне проблемна ситуація, під якою мається на увазі дія (вплив) певного зовнішнього об'єкта на людину (її Я), що створює дискомфортність чи то для її фізичного стану, чи в її справі, чи в методиці діяльності, а чи й ставить перед вибором цінності з двох діалектично протилежних, опозиційних цінностей.

Мі – мета, котру визначає проблема, вимога ситуації.

З/М – засіб, котрий можна використати для вирішення проблеми та метод її вирішення.

О – об'єкт, призначений для вирішення проблеми, Це власне є матеріал, з якого має бути побудоване те, що дозволить вирішити проблему.

Ц – ціль. Запроектоване, задумане, але ще не здійснене. У проекті передбачено й засоби та методи досягнення цілі. Ціль – це і є те нове, яке СТВОРЮЄТЬСЯ людиною.

Д – діяльність по перетворенню Об'єкта.

Р – результат – новостворений Об'єкт, призначений задовольнити ПОТРЕБУ.

2) Стрілками (друга частина схеми) показані приблизно визначені відношення цінності.

Такий загальний вигляд має схема дії по створенню чогось нового. Вона характеризує творчість і в "матеріалізованому" вигляді й процесуально як спосіб досягнення мети. Водночас за цією схемою можна аналізувати цінність об'єктів у зіставленні, що дозволяє виявляти їх певну значущість та яким є оцінювання,

Спробуємо зробити це, з увагою на те, що наука при цьому спочатку створює форми, а вже потім моделі. Формалізуючи щось, ми виявляємо структуру, абстрагуємось від усього зайвого і створюємо каркас зі складових, який, узагальнивши властивісне, може слугувати й об'єктом для вивчення функцій предмета, з абстракції якого зліплено модель.

Творення як феномен, виявилось, можна формалізувати завдяки виділенню *цілей* діяльності. Саме цілі допомагають оформитись предметові, який є новим, - **створеним**, а отже визначити його властивості, котрі йдуть від потреби, вимоги й т. ін.

Врахуємо й те, що тлумачними словниками "творчість" трактується, як: "1. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей... // Діяльність, прийнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку... 2. Те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимсь... 3. Здатність творити (у 1-му значенні), бути творцем (у 1-му знач.)" [Вел. ТСУМ, 2004:1234].

Розглянемо цю модель, у якій **Проблемна Ситуація** (і термін, і перша частина схеми відкриті не нами!) *виступає як основа творення, насамперед як головний чинник початку діяльності*, власне як мотив дії.

Щоб показати дію творення в усій її повноті – від початку, від задуму, від створення й оформлення складових до отриманого результату, є сенс звернутися до схеми, за якою видно як саме формуються і мотив діяльності й вирішення того, що і як робити, приділити увагу й тому, що саме діється й хто та як діє, показати результат в його зв'язку з дією, як цінність та своєрідність по відношенню до вирішуваної проблеми. Надто важливим у цьому є виявлення взаємозв'язків між складовими у схемі творчої діяльності.

власне яким чином вплинули на людину, показати роль проблеми, котра сама відтак стає досить *важливою*, значущою.

Проведений нами аналіз таких відношень показав, що вони є різнорідними, як і самі об'єкти оцінювання. До прикладу, як відношення ПС до Мі, в кінцевому порядку ("лірично") відгукується в душі суб'єкта. Це можуть бути враження, почуття, котрі по тому перетворюються на вираз словами, асоціативно знаходжуваними. Продемонструємо їх у виразах.

Осінній день березами почавсь.

Різьбить печаль свої дереворити.

Я думаю про тебе весь мій час...

Розмова у творі йде про серйозне, наболіле. Але розпочинається з так званого ліричного малюнка про побачене ("Осінній день березами почавсь"), яке дивним чином відгукується в душі поета відповідно до настрою, до виниклих почуттів, надто враження, котре далі не можна подати не використавши метафори ("Різьбить печаль свої дереворити"). До речі, привертає до себе увагу й те, що початок цей є глибоко народним, схожим на зачин коломийки.

Ще дещо подібний зачин в іншому вірші.

Гуде вогонь – веселий сатана,

червоним реготом вихоплюється з печі...

А я чолом припала до вікна,

І смуток мій бере мене за плечі...

Тут так. І не так... Ліричним є початок даного вірша, по що свідчить *враження* від вогню ("*червоним*

реготом вихоплюється з печі”), що можна б уподібнити за “розбудовою” до попередньо цитованого, але із засторогою. В першому разі маємо пряму ліричну **гармонію** описано в картинці - з настроєм ліричного героя. У другому – опозиційне протиставлення *веселого, реготливого - “смутоків”*.

Нерідко дослідники творчості Л.Костенко відмічають незвичність її малюнка, коли поруч із сумним подається веселе, іноді це краса в природі. Таке можна, звичайно, віднести до так званої “правди життя”. Але ж маємо справу з **художнім** його “відтворенням”. Художність же якраз і полягає в поданні, в розкритті цінності, яку не можна не відтінити (коли не протиставити!) опозицією.

В наведеному уривкові маємо також ліричний зачин, але вже побудовано його не заради показу чи розкриття сутності, як це у попередньому прикладі, - причин *“різьблення печалю дереворитів”*, чим власне й завершується враження від осіннього дня в тому вірші, але заради розкриття вибору *принципу* як певної життєдіяльної цінності, - у даному випадку (протиставлення: веселого сумному, - *“смутоків”*) характерній людині послідовності в її діях, (... яка, втім, не зважаючи на свій характер, не позбавлена сподівань на відгук коханого)...

Цікавим явищем у цій поезії є й метафора (*“вогонь – веселий сатана”*), котру ніби врізьблено в ліричний вислів...

Тут ми підійшли до одного з головних чинників визначення й витлумачення рівнів оцінювання, заодно й сутності цінного/значущого, котре однак не є тим, що саме **предметно** представлено й оцінюється, того, що прямо намальоване, показане явно, але того, що насправді є цінним для людини, відчутним для неї поза тим представленим. Це, як виявилось, - речі різні (див. схему): одне – те, що маємо дії безпосередні з конкретними об’єктами, інше - цінності тих об’єктів у їх сутності, - зформалізовані й зоб’єктивовані. Саме оті духовні значення, відношення, що на письмі виражаються діалектикою переходу сутності цінного у форму значущості, хоча й приймає форму конкретики, перевтілюється в цінність (*“Це, може, навіть і не вірші, / а квіти, кинуті тобі.”*), себто як важливий для існування людського Я результат. Іншими словами, маємо тут те, що в науці називається об’єктом дослідження і його предметом. За об’єкт править конкретика дійсності, за предмет – її значущість для людини.

Формалізуючи МСОР, ми визначили, що **предметами оцінювання**, вже в їх конкретиці, є наступні:

1) На “Ліричному рівні” визначається (за потрібними властивостями) - **комфортність стану Я**. Звідси й оте завершення, отой **результат** змалювання - почуття, задоволення, враження як відлуння, що його переживає людина. Й усе... Коли ж за тим відлунням настає дія, то цей “малюнок” вже є її мотивацією. І децю іншим рівнем оцінювання

Ось, яким враженням та роздумами **відгукується в душі** поета час...

Звичайна собі мить. Звичайна хата з кошином.

На росах і дощях настояний бузок.

Оця реальна мить вже завтра буде спомином,

а післязавтра – казкою казок.

2) На рівні “Метафоричному” визначається в об’єкті, уведеному у вплив на людину, **потрібне для неї, для її діла, справи**, а тому й цінне для неї. Визначається *значуще* для **діла**, для справи, яку конче потрібно виконати людині, зрозуміло, можливо такої, що від неї залежить саме життя, але ж таки зоб’єктивованої, відчуженої від власного її Я.

Ось, як побачила авторка природу лісу...

Цей ліс живий. У нього добрі очі.

Шумлять вітри у нього в голові.

Передано тут, не просто, враження від лісу, але подано його *властивісне*, його *особливе*, котрим ліричний герой живе та яке так *потрібно* показати задля доказу, що спілкування з тією казкою природи може надати сил для осмислення себе у тій природі, піднятися над світом, побачити себе в ситуації, що і

Дає людині надситуативного бачення, а отже свідомості.

Поїдемо поговорити з лісом,

а вже тоді я можу і з людьми

3) На рівні “Метонімічному” визначається цінність *здатності* людини *випробувати методику* передбачуваної роботи, *експериментувати*, змінюючи умови, ситуацію для визначення відповідності способів досягнення мети, цілей., так важливих для її існування.

При майстрах якість легше. Вони – як Атланти.

Держать небо на плечах. Тому і є висота.

Так, висота духу людини, натхнення її (*“висота”*) можливі лише за умови... коли *“Атланти* держатимуть небо”... Отже тут відтворені умова, ситуація для випробування. І є результат – *“висота”*.

Ще приклад того як за певної умови випробується результат...

Землі хоч тисячу століть –

Вона не втішиться, не звикне,

Що кинь в степу не заірже,

що вже нема верби тієї...

4) На рівні “опозиції” визначається цінність *принципів життєдіяльності* людини.

Тепер він з нами в радості і в сумі.

Збагнуло серце вражене моє:

Пішов у смерть – і повернувся в думі.

і вже тепер ніхто його не вб’є.

У Ліни Костенко опозиційність є притаманною рисою всієї творчості чи то стосовно поезій інтимної лірики, чи публіцистичного спрямування, а чи й романів у віршах. Ось інтимне...

Очима ти сказав мені: люблю.

Душа складала свій тяжкий екзамен.

Мов тихий дзвін гірського кришталю,

несказане лишилось несказаним.

Тут, у ліричному вірші без назви, від малого - до великого протиставлення: “тихий дзвін – лишився несказаним”, “сказав – несказане”... Так вимальовується **принцип**. Дії. Життя. Життєдіяльності.

Опозиція цінностей... Її узагальнення показує, що йдеться – стосовно предмета оцінювання – саме про принципи життєдіяльності як найвищої цінності людського Я, від якого починається особистість найвищого гатунку.

І як ми будем, як тепер ми будем?!

Такі вже рідні і такі чужі.

Ця казка днів – вона була недовгою.

Цей світлий сон – пішов без вороття.

Це тихе сяйво над мою долею! –

Воно лишилось на усе життя.

Це – в ліриці... Але ж це - публіцистика...

Отже, цей рівень можна вважати усвідомлюваним, творчим, таким, де визначається вибір цінного з-посеред двох альтернативних як принцип життєдіяльності. За ним розкривається шлях вибору одного з протилежних цінних еталонів, типів опозиційного значення для діяльності, сама діалектика їх сутності. І свідчить він про високий творчий інтелект авторки її надситуативне бачення себе в довкіллі, а отже – своєрідність особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. - 339 с.
2. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики. (Модели мира в литературе). - М.: Трикола, 2000. – 248 с.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование. – Воронеж, 1990.
4. Ивин А.А. Основания логики оценок. - М.: МГУ, 1970. - 230 с.
5. Селиванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. - К., 1999. – 148 с.
6. Селиванов Ф.А. Оценка и норма в моральном сознании. – М.: Знание, 1977.-64с.
7. Хэар Р. Дескрипция и оценка // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. - М.: Радуга, 1985. – С.183-196.
8. Ціннісні орієнтації (Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років). – К.: Наукова думка, 1995.- 208 с.
9. Черкасов М.П. Оцінні акти художньообразних одиниць у комунікативних повідомленнях: функціональний аспект.// Наука і освіта. - 1999. - № 3-4. - С. 115-119.
10. Черкасов М.П. Диференціація «властивостей» як фактора мовленнєвого художнього образотворення за їх природою та функціями // «Наука і освіта». -1998. №1-2. – С.150-155.
11. Черкасов М.П. Природа оцінки як складової художнього образного мовлення // «Наука і освіта». - 1998. - №3. - С. 93-96.
12. Черкасов М.П. Концепція рівневої структури мовленнєво-семантичного суб'єктивного оцінювання (МСОР)/ Лінгводидактичні засади мовленнєвого спілкування. – Одеса, ПНЦ АПН України, 2006. – 307 с. –С. 254 – 307.

Подано до редакції 30.01.06

РЕЗЮМЕ

В соответствии с концепцией уровней речевого семантического оценивания проанализированы ряд поэтических произведений Лины Костенко. Особенное внимание уделено так называемому

«опозиционному» уровню как характерной черте творческой личности, сделана попытка выделения параметров данного вида оценивания как диалектического.

SUMMARY

Due to the concept of the semantic speech evaluation levels the article presents some poetic works by Lina Kostenko. Particular attention is paid to so called

oppositional level as a typical trait of a creative individual. The author makes an attempt to determine parameters of this kind of evaluation as a dialectical one.